

Emeğin Dolayımında Aracı Formlar ve Egemenlik İlişkileri

Mina Furat³², Bayram Ünal³³

Bu çalışma tarım alanındaki üretim sürecinin geçici bileşenleri olan emek ve sermaye arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğunu anlamayı amaçlamaktadır. Bu ilişkinin varsayıldığı gibi *özgür* emeğe ve rekabete dayalı rasyonel bir formda kurulmamışlığı, bu çalışmanın gerekliliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kırsal alandaki üretim biçimleri üzerinde yoğunlaşıldığında iki temel üretim biçimi üzerine odaklanılır: Kendisi için üretim ve piyasa için üretim yapan köylülük. Sahip olunan toprak, özellikle bizim çalışma alanımızdaki geçici tarım işçi-köylü hanelerini doyurmaktan ve köylünün yeniden üretimini organize edebilmekten çok uzaktır. Köylünün toprağa yatırımı, sadece niteliksel bir dönüşüm doğurmayan hane içi emek miktarına bağlı bulunmaktadır.

Gerek geçimlik gerekse piyasa odaklı üretimi olanaklı kılan sermaye olarak toprağın köylü ve kapitalist üretici arasındaki orantısız paylaşımı, kırsaldaki emeği kendi toprağında geçimlik-gereklilik için ve kendisinin olmayan toprakda ise artık ürün için şekillendirmektedir (Kula, 1985). Bu ilişki, hem köylünün sınırlı toprağından ve üretimin mevsimsellikten ötürü daralan geçimlik ekonominin eksikliğini tamamlayacak hem de kırsal hanenin yeniden üretilebilirliğini olanaklı hale getirecek bir kaynak olarak görülür.

Çalışmamızın temel iddiası, üretim ilişkilerinin hiç bir formda *özgür emek* ile ilintisinin olmadığıdır. Bundan dolayı emek ile sermaye ekonomipolitiğin öngördüğü şekliyle doğrudan ilişkiye hiç bir zaman girmemiş sosyopolitik bir dolayım ile patriarka ile kapitalizmin bir birlikteliği formunda yürütülmüştür.

Veriler 2014 yılında Niğde ilinin Ovacık ve Konaklı kasabalarına gelen mevsimlik tarım işçileri ile yapılan derinlemesine ikili görüşmeler ve doğrudan katılımlı gözlem aracılığıyla toplanmıştır.

Gerek geçimlik gerekse piyasa odaklı üretimi olanaklı kılan sermaye olarak toprağın köylü ve kapitalist üretici arasındaki orantısız paylaşımı, kırsaldaki emeği kendi toprağında geçimlik-gereklilik için ve kendisinin olmayan toprakda ise artık ürün için şekillendirmektedir (Çınar ve Lordoğlu, 2011). Dolayısıyla köylü, piyasa ile üretici olarak çok kısıtlı bir ilişki içerisinde (Kula, 1985:64). Girebileceği ilişki, çoğunlukla kendisine ait olmayan topraktaki üretim ilişkisi ile sınırlıdır. Bu ilişki, hem köylünün sınırlı toprağından ve üretimin mevsimsellikten ötürü daralan geçimlik ekonominin eksikliğini tamamlayacak hem de kırsal hanenin yeniden üretilebilirliğini olanaklı hale getirecek bir kaynak olarak görülür (Dedeoğlu, 2000).

Çalışmamızın temel iddiası, üretim ilişkilerinin hiç bir formda *özgür emek* ile ilintisinin olmadığıdır. Bundan dolayı emek ile sermaye ekonomipolitiğin öngördüğü

³² Niğde Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

³³ Niğde Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

şekliyle doğrudan ilişkiye hiç bir zaman girmemiş sosyopolitik bir dolayım ile patriarka ile kapitalizmin bir birlikliği formunda yürütülmüştür.³⁴

Burada söz konusu olan bu dolayım ilişkisinin nasıl ve nerede kurulduğudur. Dolayısı ile çalışmamız küçük köylülük-küçük meta üretimi dışında kalan ama kapitalist ilişkilerin hakim olduğu bir yapıyı kapsamaktadır. Bu yapı içerisinde “ister doğrudan emek biçiminde, ister ürün biçiminde, ister ürünün eş değeri (para) biçiminde olsun, emeğin yarattığı değer sermaye sahibiyle bölüşüm biçimi, üretim araçlarının mülkiyet biçimi tarafından belirlendiğini bildirir (Erdost, 1988: 22). Erdost söz konusu kapitalist üretim ilişkisinin, yeni değer yaratma ve yaratılan bu yeni değerün üretim aracı sahibi (sermayedar) ile üretici (emek) arasındaki bölüşümüyle sınırlı olduğunu söyler (Erdost, 1988: 29).

Çalışmamızda, üretim ilişkilerinin, geçici tarımda yapılan işten elde edilecek verimle ilintilendirilerek tamamıyla kadın emeğinin üzerinden yürütüldüğünü biliyoruz. Fakat bu durum, kadın emeğinin verimliliğini esas alan sanayi üretiminde olduğu gibi kadının üretim ilişkisine üretimin öznesi olarak sokulmasını otomatik olarak getirmemektedir. Çalışmamızda kadının, iktisadi birer özne olmaktan öte sosyo-kültürel dinamiklerle, özellikle hane reisi erkeğin aracılığıyla, dolayım sokulan üretimin araçlarından birisi haline getirildiği tespit edilmiştir. Söz konusu kadın emeği, feodalist biçime daha yakın olarak doğrudan sermaye ile ilişkiye giremeyen dolayısı ile ekonomi-politik içerisinde meşruluğu söz konusu edilmeyen bir tür olarak değerlendirilmektedir. Bu tür, sermaye ile ne ücret ne de sömürü ilişkisine doğrudan ve kendi iradesi ile giremezken değer üreten bir emek kategorisi olarak, ataerkil yapının sosyopolitik denetimi, kontrolü ve tasarrufu altında şekillenmektedir (Ecevit, 1994; Güneş, 2011). Söz konusu yapı, kadın emeğine erkeğin el koyma biçimi olarak serf formunu göstermekle birlikte tam da kapitalist üretim biçiminin merkezinde yer almaktadır. Ekonomipolitik kapsamında kurulan mülkiyet ilişkisi, doğrudan emekçinin, üretim araçları sahibi karşısındaki bağımlılığının özelliklerini ve sınırlarını belirlerken” (Erdost, 1988: 22) sosyo-kültürel egemen yapı da sermayeden önce erkeğin karşısında kadının sınırlılıklarını ve bağımlılığını belirlemektedir.

Ataerkil çerçevede, kadın emeğinin hangi formda işbölümü dolayımına gireceğini ve bu işbölümünde yarattığı değere nasıl el konulacağını, kültürel formlar-toplumsal yapılar belirlemektedir (Arıkan,1988; Ecevit,1994). Dolayısıyla, kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkardığı artık değere el koyma sürecinin, toplumsal ve kültürel alanda kurulan egemenlik ilişkilerinden ayrı bir süreç olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir.

Bu anlamda, genel yargıya uygun olarak ilk önce aile formunun cinsiyete dayalı kurulan ama ailenin kendisini yeniden üretmesindeki hane içi bir işbölümüne tabi olduğunun altını çizmemiz gerekiyor. Buna ek olarak hane içi iş bölümünün hem bir sonucu hem de bir nedeni olarak, hane içi hiyerarşik ilişkilerin hanenin iç ve dış kararlarında belirleyici olduğunu da belirtmekte fayda var.

Geçici tarım işçiliği üzerine yapılan çalışmaların hemen hemen tamamında aracılık ilişkilerinin ekonomi politik eksenli sermaye ile emek arasında kurulduğu tespiti yapılmaktadır (Ecevit ve Ecevit, 2002; Geçgin, 2009). Bu tespite ek olarak aracılık

³⁴ Burada üretim araçları üzerindeki egemenliğin doğrudan mülkiyet ilişkileri üzerinden belirlendiği (Boratav, 2004: 20) ve sürecin bileşenleri arasında en başat olanının emek olduğu görülmektedir. Bu başatlığın en önemli nedeni hangi araç olursa olsun emeğin dolayımına girilmeden, üretim bileşenlerinin kendiliğinden veya kendi başlarına değer yaratamayacakları gerçeğidir (Erdost, 1988: 21).

ilişkilerinin üstlendiği işlevlerin sadece işin yerine getirilmesi ile sınırlı olmadığını da söylemeliyiz. Aracılığa atfedilen en önemli ilk işlev, işgücü arzında veya talebinde karşılaşılan sorunların giderilmesidir.

Geçici emeğin araçlar altında devam etmesinin tek gerekçesi iş güvencesi değildir elbette. Talep ve arzın yönetimi olarak adlandırabileceğimiz bu işlev, bölgelere göre değişmekle birlikte dayıbaşı, elci, veya çavuş formlarında yerine getirilmektedir.

Ekonomik Bağımlılık İlişkisi: Nakdi veya Aynı Avans Sistemi

Güven merkezli karşılıklı bağlayıcılık ilişkisinin iki ayağı bulunmaktadır. Birincisi Çavuş ile işveren arasında kurulmakta ikincisi ise çavuş ile hane reisi arasında kurulmaktadır. Her ikisi de güven esaslı kurulmakla birlikte farklı formlarda emeğin ipoteğini getirmektedir.

Çavuş-İşveren İlişkisi

İlk ileri süreceğimiz iddia, işin ve emek gücünün zamanında ve yerinde temininin sağlanmasının görünmeyen ikili ilişkilerin hem birer neden hem de bu ilişkilerin birer sonucu olarak değerlendirilmesi gereğidir. Bu ilişkide, işverenin çavuşa üretim dışındaki ilişkilerine dayanarak avans vermesi ve böylece gelecekte yapılması planlanan üretim sürecinde işveren için gerekli olan işgücü temininin hazırlanması bir çok çalışmada görülmektedir. Çavuş-İşveren arasındaki herhangi bir avans ilişkisinin olmaması, bu güven ilişkisinin eksikliği anlamına gelmemektedir. Dolayısı ile avans ilişkisinin, tek başına üretim ilişkisini sistemleştiren bir etkiye sahip olmadığını belirtmekte fayda var.

Aracı-Hane Reisi İlişkisi

Sosyal sermaye ekseninde kurulan ekonomik sömürü ilişkilerinin mevcudiyeti ilk önce aracı ile işçi hanelerin akrabalığında gizlidir. “Tefeciler, ağalar, elçiler genelde bölge insanı ya da köylülerden birisidir. Böyle olunca aracı-işçi arasındaki ilişkiler hukuki yükümlülükten çok toplumsal kaynaklı olmaktadır (Kaleci 2007: 27). Fakat bizim açımızdan daha da önemli olan, emeğin sömürüne yol açan aracı ile hane reisi arasında görülen **avans ilişkisinin** esas teşkil etmesidir. Çalışmamızda da aracının hane reisine yaptığı avans ödemesinin genellikle daha önce kurulan iş ilişkileri, akrabalık, veya kurulan sosyal network aracılığıyla yürütüldüğünü görmekteyiz. Mevsimlik tarım işçilerinin yazın yapılacak işlere karşılık kışın avans alması da yaygın bir uygulamadır (Kaleci, 2007:49). Özellikle çalışmanın olmadığı kış zamanlarında hanelerin ani ihtiyacını veya eksik kalan geçimlik gelirin telafisini karşılayan avans ödemeleri, iş sezonunda hanenin tamamının emeğinin ipotek altına alınmasını sağlamaktadır.

Ulaşımın Sağlanması

Çavuşların aracı pozisyonlarını güçlendiren ve bir çok örnekte gördüğümüz gibi zorunlu kılan bir başka işlev, geçici tarım işçilerinin çalışma bölgelerine gidişlerini tek başlarına organize edememeleri ile doğrudan ilintilidir. Bu engel, en başta geçici tarım işçilerinin bir hane olarak araçların etrafında örgütlenmelerini ve ulaşımalarının araçların dolayısıyla yapmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu sorunun detaylı bir devamı olarak ortaya çıkan bir başka sorun ise konaklama alanından çalışma alanına

ulaşım sorunudur. Burada aracılardan ulaşım altyapısının kullanılması kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır ve bu alt yapının kullanımı ücretsiz değildir. Ulaşım ücreti, çalışanların günlük ücretleri üzerinden kesilmektedir aslında.

İhtiyaçların Karşlanması

Öte yandan, ulaşım sorunu sadece memleketlerinden konaklama alanlarına ve oradan da çalışacakları tarlalara ulaşım ile sınırlı olmayıp, çalışma süresince temel ihtiyaçların yerelde giderilmesi ile de ilgilidir. Bu bağımlılığın hem nedeni hem de bir devamı olarak işçiler ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan ürünleri alabilecekleri pazarlara ulaşmalarında sorunlar yaşamaktadırlar ve işçilerin çalışma bölgelerindeki temel ihtiyaçları da çavuşlar aracılığıyla sağlanmaktadır.

Aracılık İlişkilerinin Sosyal Formları

Sosyal Bağların Etkisi

Aracılık hizmetlerinin tek sonucu veya nedeni elbette kurulan avans ilişkileri değildir. Önemli etkenlerin başında, işçi hanelerin çavuşa karşı bağımlılık, sadakat, dayanışma gibi birincil ilişki kodlarının hakim olduğu akrabalık, hemşericilik, komşuluk gibi birincil ilişkilere sahip olması da gelmektedir. Bu tür kanbağları ve sosyal bağlar, işçi hanelerinin çavuş merkezli kuruluşunu açıklarken, bir çok işçinin de özellikle de kadınların, istemedikleri halde zorunlu gelişini de ifade etmektedir.

Bölgeye Dair Bilgi Eksikliğinin Etkisi

Tarımsal çalışmanın yapıldığı yerler ile işgücü göçünün olduğu yerleri bir birine bağlayan kayıtdışı mekiklerin varlığına rağmen işgücü göçünde aracılardan vazgeçilmez kılan başka faktörlerin başında çalışmak amaçlı göç eden kişilerin geldikleri bölgeler hakkındaki temel bilgilerden uzak oluşları da gelmektedir. Daha önce çalışılan bölgede yeniden çalışmak üzere göçün tekrarında bile bu durum kendisini göstermektedir. Bunun en önemli nedeni, aracılık sisteminin işçileri birey olarak üretim ilişkilerinin dışına itmesi ve ihtiyaçlarının karşılanmasında çavuşun sürekli olarak devrede olmasıdır.

Emek Değerinin Belirlenmesinde ve Kullanımında Mutabakat Bileşenleri

Geçici tarım işçiliğinde emek değerinin belirlenmesinin serbest piyasa koşullarına tabi olarak gerçekleşmediğini burada somut olarak görmekteyiz. Bir başka deyişle çalışmamızdan hareketle, emeğin değerinin belirlenmesinde emek bileşeninin hiç bir etkisinin olmadığı gibi emeğin kontrolünü pekiştiren bir uygulamanın da ücret belirlenmesinden önce kurulu olduğunu düşünmekteyiz. Bu uygulamaya bakıldığında ilk önce emek değerinin belirlenmesinde emek bileşeninin (özellikle kadın emeği) dışında Sermaye, Aracı-çavuş- ve Belediye Başkanından oluşan bir üçgen karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak, emek değerinin belirlenmesinde var olmayan kadın emeğinin kullanımı, emeğin değerinin belirlenmesinden bağımsız olarak yürütülmektedir. Aracının bağlantı sağladığı sermaye ile işçinin, çalışma akdi üzerinde henüz anlaşılmalı bir ücret üzerinden değil, aracının emek üzerinde bir baskı aracı olarak işlemlerinden kaynaklanan bir üretim ilişkisi mevcuttur. Dolayısıyla aracılardan, iş gücünü kontrol etmelerinden dolayı işveren karşısında işçilere göre daha

güçlü bir konumda bulunduğu tespiti (Çınar ve Lordoğlu, 2011:437) çalışmamızda karşılık bulmamaktadır. Kadın emeğinin fiyat belirlenmeden işe başlatılması ve üretime katılması, stratejik davrandığı iddia edilen patriarkal bir hane içerisinde emeğin sosyopolitik kontrolünün bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Sürecin daha çok araçların işlevsel olduğu sosyopolitik bir düzenekte yürümesi, araçların emek üzerinde bir baskı aracı olarak gücü bulunduğu bir kanıttır. Aracının fiyat belirlenmesindeki rolü, kendi komisyonunun belirlenmesinin de bir fonksiyonu olduğu için, işçiden daha çok işverenle hareket edeceğini öngörmek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

Arıkan, G. (1988). Kırsak Kesimde Kadın Olmak, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Dergisi*,5(2):1–16.

Çınar, S.ve Lordoğlu, K. (2011).” Mevsimlik Tarım İşçileri: Marabadan Ücretli Fındık İşçiliğine”,*3.Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Petrol İş Yayıncılık,419–448.

Ecevit, M (1994). Tarımda Kadının Toplumsal Konumu: Bazı Kavramsal İlişkiler”, *Amme İdare Dergisi*, 27(2),89–106.

Ecevit, M. ve Ecevit, Y. (2002).” Kırsal Yoksullukla Mücadele: Tarımda Mülksüzleşme Ve Aile Emeğinin Metalaşması”, *Yoksulluk, Şiddet Ve İnsan Hakları* içinde, ed. Yasemin özdek, Ankara: Türkiye Ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma Ve Derleme Merkezi.

Geçgin, Ercan (2009). Türkiye de Tarım İşçiliğinin Sosyolojik Analizi: Ankara Polatlı Örneği. Ankara. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği, *toplum bilim*, 86:130–168.

Erdost, Muzaffer İlhan (1988). Kapitaliz Ve Tarım (2.baskı).Ankara: Onur yayınları.

Güneş, F. (2011). Farklı Emek Kategorileri Açısından Kadın Yoksulluğu, *Çalışma ve Toplum*,2011/2:217–247.

Kaleci, H. (2007).Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyolojik Analizi: Eskişehir örneği. Eskişehir. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı.